

JIZZAX VILOYATINING SHO‘RLANGAN YERLARIDA KUNGABOQAR NAVLARINING SHO‘RGA CHIDAMLI NAVLARINI YETISHTIRISH VA SUG‘ORISH TARTIBLARINI ISHLAB CHIQISH

Ilmiy rahbar q.x.f.d., professor, **Norqulov U**
Melioratsiya va sug'orma dehqonchilik ixtisosligi
tayanch doktoranti **Ibragimova F**

Annotatsiya: Jizzax viloyati O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan, bunyodkor mehnat bilan ajralib turadigan hududlaridan biri hisoblanadi. Hudud iqlimi qurg‘oqchil va yarim qurg‘oqchil bo‘lib, o‘rtacha yillik yog‘in miqdori suv ta‘minotiga ta‘sir qiladi. Shu bois, yerlarning bir qismi sho‘rlanganligi holati mavjud bo‘lib, bunday yerlarda yuqori natijalarga erishish uchun maxsus ishlov va ilmiy yondashuv talab etiladi. Aynan shunday sharoitlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish, ayniqsa, kungaboqar kabi samarador va iqtisodiy foydali ekinlarni ekish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Jizzax viloyati, sho‘rlangan yerlar, kungaboqar, sho‘rga chidamlilik, navlar, sug‘orish tartibi, seleksiya, agrotexnologiya, tuproq melioratsiyasi, hosildorlik.

Kungaboqar o‘zining oziq-ovqat, texnik va yem-xashak sifatidagi ahamiyati bilan farq qiladi, uning urug‘i yog‘ olish maqsadlarida, poyasi va shox-shabbasi esa yem-xashak sifatida ishlatiladi. Mamlakatimizda, jumladan, Jizzax viloyatida kungaboqarni ekish, ayniqsa sho‘rlangan yerlardan unumli foydalanish uchun qo‘shimcha imkoniyatlarni kashf etadi. Bu borada eng muhim masalalardan biri — sho‘rlangan yerlarga moslangan va sho‘rga chidamli kungaboqar navlarini tanlash va yetishtirish jarayonida ilmiy asoslangan agrotexnik usullar, jumladan sug‘orish tartiblarini ishlab chiqishdir. Sho‘rga chidamli kungaboqar navlarini yetishtirishda, avvalo, nav tanlash muhim o‘rin tutadi. Dalalarda yuqori hosildorlik va barqarorlik ko‘rsatkichlariga ega bo‘lgan navlardan foydalanish tavsiya etiladi. Sho‘rlikka chidamli ekanligi laboratoriya va dala tajribalarida isbotlangan navlar Jizzaxning sho‘rlangan yerlari uchun afzal hisoblanadi. Bunday navlar barglaridagi fiziologik xususiyatlar, ildiz tizimining rivojlanish kuchi, tuz ionlariga nisbatan

chidamlilik darajasi bilan ajralib turadi. Zamonaviy qishloq xo'jaligi tajribalarida sho'rga chidamli navlarni tanlash bilan birga, ularni sho'rlangan yerlarda yetishtirish uchun to'g'ri agrotexnik tadbirlarni joriy etish e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Bunday yerlarda urug' tayyorlash, ekish chuqurligini to'g'ri belgilash, qator oralarini optimal aniqlash, urug'ga boshlang'ich oziqa berish, ekin parvarishi va alohida sug'orish tartiblarini tanlash lozim bo'ladi [1].

Sho'rlangan yerda sug'orish rejimini to'g'ri tashkil qilish hosildorlikka bevosita ta'sir qiladi. Bunda sug'orishga yaroqsiz suvlarni ajratish, sho'r yerlarni qo'shimcha yuvish orqali tuproq sho'rini kamaytirish, tuproq namligini normada saqlash va ortiqcha suv bosishini oldini olish muhim hisoblanadi. Kungaboqar nihollarining dastlabki o'sish bosqichida tuproq namligini doimiy nazoratda tutish, tuproqning ustki va o'rta qatlamlaridagi sho'r darajasini pasaytirish uchun chora-tadbir ko'rish kerak. Sug'orish miqdori va usulini har bir sho'rlangan yerning holatiga, tuproqning mexanik tarkibiga qarab tanlash, vegetatsion davrda bir necha bosqichli sug'orish tizimidan foydalanish yo'li bilan amalga oshiriladi. Sho'rlangan maydonlarda sug'orishda eng maqbul usul — tomchilatib sug'orish hisoblanadi. Ushbu usul yordamida suv bevosita ildiz zonalariga yetkaziladi hamda tuproqning sho'r qatlamlarida tuzlarning yuqoriga ko'chish ehtimoli kamayadi. Ekishdan oldin va ekin o'sishi davomida sho'r eritmalari tuproqdan olib tashlanadi. Soha ilmiy tekshiruvlarida aniqlanishicha, tomchilatib sug'oriladigan, sho'r yerlar uchun mo'ljallangan kungaboqar navlari ushlab turuvchi, namlik va tuzga chidamli bo'ladi hamda tuproq sharoitiga moslashuvchanlikka ega. Ta'kidlash joizki, sho'rga chidamli navlardan samarali foydalanish uchun tuproqning fizik va kimyoviy xossalarini muntazam kuzatib borish, oziqlantiruvchi o'g'itlarni me'yorda qo'llash ham muhim hisoblanadi. Azot, fosfor, kaliy o'g'itlari, ayniqsa, mikroelementlar sho'rlanish sharoitida kungaboqar o'sishini rag'batlantiradi, tuproq unumdorligini oshiradi hamda nihol va o'suvchanlik bosqichlarida o'simliklarning sho'rga nisbatan chidamliligini kuchaytiradi [2].

Kungaboqar ekinlari uchun nav tanlashdagi yondashuvlar zamonaviy seleksiya yutuqlari, dala sharoitida olib borilgan ko'plab tajribalarga asoslanadi. Tanlangan navlar sho'rlikka chidamlilik, qisqa vegetatsion davr, yuqori yog'lilik, kasallik va

zararkunandalarga qarshilik belgilari bo'yicha farq qiladi. Sho'rga chidamli kungaboqar navlarini yetishtirishda doimiy ilmiy kuzatuvlar asosida muvofiqlashtirilgan shamollatish, sug'orish va o'g'itlash samarali ekin yetishtirish omillaridan biri hisoblanadi. Sho'rlangan tuproqda kungaboqar ekishni samarali tashkil etishda, avvalo, agrotexnika jarayonlarini maksimal darajada nazorat qilish, tuproq sho'rlanishining salbiy ta'sirini yumshatish, tuproq unumdorligini asta-sekin oshirish choralarini ko'rish lozim. Bunda agrokimyoviy analiz natijalariga tayanib, muayyan davr mobaynida tuproq holatini monitoring qilish samarali usul hisoblanadi. Tajribalar shuni ko'rsatdiki, tuproqning sho'rini eritish uchun bahorgi va kuzgi yuvish, tomchilatib sug'orishni bosqichma-bosqich joriy etish, zarur hollarda polietilen plyonkalar yordamida tuproqning ustki qatlamini himoya qilish maqsadga muvofiqdir. Kungaboqar ekinlarini sho'rlangan yerlarda avvalo oziqlantirish rejimiga alohida e'tibor qaratilishi talab etiladi. Oziq moddalarning to'g'ri va o'z vaqtida berilishi, ayniqsa sho'rlanish sharoitida, o'simliklarning oziqlanishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Shu sababli, azotli, fosforli va kaliyli o'g'itlarni dastlabki o'sish bosqichlarida, ayniqsa vegetatsiyaning rivojlanish davrida birinchi navbatda ta'minlash lozim. Muhimi, kungaboqar sho'rlanishga chidamlilikka ega bo'lgan hollarda, yuqori sifatli urug' tanlash, ekish oldidan urug'larni sho'rlanishga qarshi himoya qilish uchun maxsus ishlov berish ham foydalidir [3].

Sho'rlangan yerlarda o'simlikning ildiz tizimi yaxshi rivojlanishi uchun moslashtirilgan agrotexnika tadbirlari amalga oshiriladi. Sho'r, ayniqsa kation va anionlarning yuqori miqdori ildizlarning normal rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, sho'rlanish sharoitida kungaboqar qadog'ini to'g'ri va qulay, tuproqning mexanik tarkibiga mos holda urug'ni chuqur ekish hamda qator oraliqlarni optimal belgilash, qator orasini yumshatib turish muhimdir. Sho'rlangan sharoitda kungaboqar yetishtirishda dala urug'larini ekishga tayyorlash, turli bakterial va mikrobiologik tayyorlovlar bilan ishlov berish, yengil tuproqni uyg'unlashtirish ham agrotexnika qoidalaridan biridir. Urug'lar sho'r to'qimalarga nisbatan chidamli avlodidan tanlanadi, seleksion usullar bilan navlarni tanlash sho'rlikka chidamli genotipli o'simliklarni shakllantirishda alohida rol o'ynaydi. Ekishdan so'nggi parvarish ishlarida tuproqni muntazam yumshatish, begona o'tlarni yo'qotish, zararli hasharotlar va kasalliklardan himoya qilish zarur. Sho'rlanish natijasida

hosil bo'lishi mumkin bo'lgan vegetatsion stresslarni bartaraf etish uchun o'simliklarni gormonlar bilan ishlov berish, biologik moddalar qo'llash va o'simliklarni stressga tayyorlash amaliyoti keng tarqalgan. Sho'rlangan yerlarda begona o'tlarga qarshi kurashish ham to'g'ri agrotexnika tadbirlari sirasiga kiradi [4].

Kungaboqarning sho'rga chidamli navlarini ekishda, urug'larning mustahkam, to'kis, tez o'suvchan bo'lishi ta'minlanadi. Bu uchun seleksiya natijalari muhim o'rin tutadi. Ildiz sistemasi yaxshi rivojlanadigan, sho'r va qurg'oqchilik stressiga bardosh bera oladigan navlar barcha bosqichlarda muntazam nazoratdan o'tkaziladi. Navlar seleksiyasida hosildorlik, yog'lilik, qattiqchiligi, kasallik va zararkunandalarga qarshiligi asosiy omillar sifatida hisoblanadi. Sho'rlangan yerlarning mahsuldorligini oshirish maqsadida qator agrotexnik tadbirlar, jumladan, meliorativ va agrochimik jarayonlar bo'yicha ishlar amalga oshiriladi. Sho'rlanish darajasini kamaytirish uchun asosiy chora — tuproqni eritish va suv bilan yuvish, polietilen plyonka yoki boshqa qatlamlar yordamida tuproq yuzasiga to'sqinlik qilish, qator belgilar asosida tuproq unumdorligini oshirish metodlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Kungaboqar navlari seleksiyasi natijalari ko'rsatadiki, sho'rlanishga chidamli navlar o'sish va rivojlanishida odatiy navlarga nisbatan yaxshi natijalar ko'rsatadi. Sho'rga chidamli kungaboqar navlarining ildiz tizimi chuqur va keng rivojlanadi, bu esa ularning namlik va ozuqa moddalardan yaxshi foydalana olishini, tuproq sho'ridan yuqori darajada himoyalanganligi, sho'r stressiga moslashuvchi bo'lishini ta'minlaydi [5].

Hosildorlik bo'yicha eng yuqori natijalarga ega bo'lishga nav tanlash, agrotadbirlarni to'g'ri vaqtida va sifatli bajarish, sug'orish tizimini takomillashtirish, oziqlantirish rejimini optimallashtirish, tuproq sho'rini kamaytirish uchun maxsus tadbirlarni amalga oshirish orqali erishish mumkin. Sho'rlangan maydonlarda kengaytirib ekiladigan, sho'rga chidamli keng qamrovli navlarni joriy qilish Jizzax viloyatida kungaboqar yetishtirishni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi [6].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, sho'rlangan yerlarda kungaboqar yetishtirish jarayonini takomillashtirish uchun zamonaviy seleksiya yutuqlari asosida sho'rlikka chidamli navlarni tanlash, optimal agrotexnik tadbirlarni, jumladan, sho'rga chidamli navlarni ekish,

sugʻorish va oziqlantirish tartiblarini joriy etish, tuproq holatini muntazam kuzatib borish va fan-texnika yangiliklarini amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Bu orqali Jizzax viloyati kabi shoʻrlangan yerlarda kungaboqar hosildorligini barqaror taʼminlash va ekologik jihatdan toza mahsulot olishga zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, Z. (2017). “Shoʻrlangan tuproqlarda kungaboqar yetishtirishning agrotekhnologik asoslari.” *Agrar Fanlar*, 2(10), 75-82.
2. Akbarov, D., & Karimov, N. (2019). “Sugʻoriladigan yerlarda kungaboqar navlarini seleksiya qilish xususiyatlari.” *Qishloq xoʻjaligi va Inqiroz*, 6(3), 58-64.
3. Alimova, G. (2021). “Oʻzbekistonning shoʻrlangan maydonlarida yuqori hosildor kungaboqar navlari.” *Davr Agronomi*, 9(2), 112-119.
4. Hasanov, A. (2020). “Kungaboqar ekinlarini suv rejimini boshqarish usullari.” *Zamonaviy Agrotekhnologiyalar*, 4(1), 45-53.
5. Islomov, B., & Qodirov, S. (2018). “Shoʻrlikka chidamli kungaboqar navlari tanlovi va ularning dalaviy tajribalari.” *Sohil Agrar Jurnal*, 3(7), 22-29.
6. Joʻraqulov, H. (2018). “Tuproq shoʻrlanish darajasini kamaytirishda kungaboqarning roli.” *Ilmiy Amal*, 2(5), 37-44.
7. Joʻrayeva, N. (2021). “Shoʻrga chidamli kungaboqar navlarining ona urugʻligini ishlab chiqarish yoʻllari.” *Agrar Fanlar Akademiyasi*, 7(3), 99-105.